

ZAŠTITA PRAVA NA ZDRAVLJE I OBRAZOVANJE ŽRTAVA SEKSUALNOG NASILJA U RATU

Akademik prof. dr Miodrag N. Simović⁸³

redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni član Evropske akademije nauka i umjetnosti, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus

Prof. dr Azra Adžajlić-Dedović⁸⁴

redovni profesor Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

Sažetak: Usvajanje Smjernica generalnog sekretara Ujedinjenih nacija o Reparacijama za seksualno nasilje povezano sa sukobima (2014. godine) predstavlja dodatak dotadašnjim normativnim dešavanjima u oblasti rodno osjetljivih reparacija. Uprkos ovom progresivnom normativnom napretku i dalje postoje konceptualne praznine u pravnom i političkom okviru za reparacije koje se bave seksualnim nasiljem povezanim sa sukobima i, shodno tome, tekućim izazovima u sprovođenju rodno osjetljivih reparacija. Izazovi uključuju isključenje žena iz pravnih lijekova zbog pristrasnosti u stvaranju i sprovođenju režima reparacija. Transformativne reparacije se bave neposrednim reparativnim potrebama lica koja su preživjela seksualne povrede, uz uzimanje u obzir socijalnih i ekonomskih barijera punoj ravnopravnosti žena u mnogim društvima. Te reparacije prevazilaze neposrednost seksualnog nasilja, obuhvatajući jednakost, pravdu i longitudinalne potrebe onih koji su doživjeli seksualne povrede. U tu svrhu predlažu se odgovarajući principi reparacija za seksualno nasilje povezano sa sukobima. Autori u radu poseban naglasak stavljaju na aktuelne probleme zaštite prava na zdravlje i obrazovanje žrtava seksualnog nasilja u ratu. Takođe, predstavljeni su restitucija, rehabilitacija, reparacija i resocijalizacija žrtava seksualnog nasilja u ratu u Bosni i Hercegovini (1992–1995). Pri tome se polazi od činjenice da protek vremena nije zaliječio ratne rane, uključujući dugotrajne psihičke, fizičke, ekonomske i društvene posljedice seksualnog nasilja u ratu za preživjele i njihove porodice. Mnoge žrtve još uvijek pate od traume povezane sa ratnim seksualnim nasiljem, koja ima značajne posljedice i teško se prevazilazi. Većina preživjelih pati i od posttraumatskog stresnog poremećaja povezanog sa različitim psihičkim stanjima. U završnom dijelu problematizuju se neka zakonska rješenja ostvarenja reparacije za žrtve seksualnog nasilja u ratu u Bosni i Hercegovini, te izlažu konkretni prijedlozi de lege ferenda.

Ključne riječi: žrtve, seksualno nasilje, restitucija, reparacija, zdravlje.

⁸³ E-mail: vlado_s@blic.net

⁸⁴ E-mail: aadzajlic@fkn.unsa.ba

UVODNE NAPOMENE

Pravo na život, kao elementarno ljudsko pravo bez kojeg nema ni drugih ljudskih prava, u vezi je sa zaštitom zdravlja, ali i pravom na zaštitu psihofizičkog integriteta, kako kroz zabranu mučenja, pritvaranja i zaštitu privatnosti (pravo na privatni život), tako i kroz pravo na naknadu štete od države svaki put kada se država ustavom obaveže da će svojim građanima ne samo omogućiti uživanje tih prava, već i pravnu zaštitu u skladu sa najvećim međunarodnim pravnim normama i standardima. Svaki put kada država to ne obezbijedi građanima, jasno je da to nije demokratska država, a pitanje je i da li će i ostati članicom ne samo Ujedinjenih nacija i Evropske unije, već i drugih za nju značajnih međunarodnih organizacija. Pored toga, država koja nije u stanju da obezbijedi uživanje ustavom garantovanih prava, nije pravna država i postaje država kršilac ljudskih prava, vršeći na taj način sekundarnu viktimizaciju žrtava. Time ove žrtve postaju, kroz tercijarnu viktimizaciju od strane državnih i javnih organa vlasti, žrtvama zloupotrebe moći i vlasti.

Prema članu 14. Konvencije UN protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih ili drugih ponižavajućih tretmana i kažnjavanja iz 1985. godine države su se „obavezale da će osigurati u svom pravnom sistemu da žrtva djela mučenja dobije obeštećenje i ima pravo na pravičnu i adekvatnu kompenzaciju, uključujući sredstva za punu rehabilitaciju koliko je to moguće”. U svom Opštem komentaru broj 31 Komitet za ljudska prava UN ističe ovu obavezu država prema članu 2. stav 3, koji predviđa „da države članice osiguraju reparaciju licima čija su prava propisana Paktom narušena“. Bez reparacije licima čija su prava propisana Paktom narušena, obaveza pružanja efikasnog pravnog lijeka, koja je ključna za efikasnost – nije ispunjena. Reparacije se mogu dodijeliti individualno ili kolektivno.

Osnovni principi i smjernice o pravu na pravni lijek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava nalažu da se žrtvama omogući adekvatna i efektivna reparacija, eksplicitno prepoznajući pet oblika reparacije: restitucija, kompenzacija, rehabilitacija, satisfakcija i garancije neponavljanja. Svjetska zdravstvena organizacija, u Drugom izvještaju njenog Stručnog komiteta o medicinskoj rehabilitaciji (1968) navodi da je rehabilitacija „kombinovano i koordinisano korištenje medicinskih, socijalnih, obrazovnih i stručnih mjera za obuku ili preobuku pojedinca – do najvišeg mogućeg nivoa funkcionalnih sposobnosti”. Pri tome, medicinska rehabilitacija odnosi se na „proces medicinske njege u cilju razvoja funkcionalnog i psihički sposobnog pojedinca“, dok socijalna znači „dio procesa rehabilitacije koji ima za cilj integraciju ili reintegraciju lica sa invaliditetom u društvo, pomažući mu da se prilagodi zahtjevima porodice, zajednice i zanimanja“.

Bosna i Hercegovina je dužna, u skladu sa članom 3. Konvencije UN protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih ili drugih ponižavajućih tretmana i kažnjavanja, da osigura da su pojedinci unutar jurisdikcije države članice predmet kompetentnih vlasti, te da im se garantuje pravičan tretman u svim fazama postupka, uključujući mogućnost za efektivno, nezavisno i nepristrasno pretresanje odluka o protjerivanju, povratku ili ekstradiciji (odluka o oduzimanju imovine i prava).

USTAVNA ZAŠTITA PRAVA NA ŽIVOT, ZDRAVLJE I OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Doktori pravnih nauka, sudije ustavnih sudova, kao i ugledne sudije i tužioci i ombudsmani već duže kritikuju zakonodavce u Bosni i Hercegovini zbog neusklađenosti zakonodavstva sa pravnim normativima i standardima Evropske unije, ali i zbog nedorečenosti i pogrešaka zakonodavca. U tom kontekstu se postavlja pitanje da li je prevalentni uzrok stagnacije u razvoju demokratije: neznanje ili umišljajno „otimanje“ prava od građana Bosne i Hercegovine.

Tako je i sa pravom na život i posebno pravo na privatni život, čija zaštita ne samo da je od države garantovana Ustavom Bosne i Hercegovine, već i čl. 2. i 8. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda⁸⁵ (Rim, 1950). Zakonodavac u Bosni i Hercegovini ne samo da nije jasno definisao pravnu zaštitu života, već nije predvidio ni mehanizme zaštite kada je život ugrožen kroz „uskraćivanje u pravu na vodu“ ili „uskraćivanju u pravu na zdravlje i zdravu životnu sredinu“.

⁸⁵ U daljem tekstu: Konvencija.

Uz to, Aneksom 1. na Ustav Bosne i Hercegovine usvojen je 21 međunarodni dokument, a ti dokumenti predstavljaju visok nivo zaštite ljudskih prava. Takođe, korpus ljudskih prava iz Konvencije se direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini i ima primat nad ostalim zakonima.

Kada postoje nakaradni ili nedorečeni zakoni i zakonom propisana ograničenja u uživanju prava na život ili zdravlje ili je zakonodavac ostao nedorečen, vlada „bezakonje“ ili pravna anarhija i ne možemo govoriti o vladavini prava i brzoi i efikasnoj pravdi za žrtve. S tim u vezi, tokom formulisanja i usvajanja nacrtu univerzalnih akata, pregovaračke delegacije nisu pravile distinkciju između života kao biološke činjenice i prava na život kao sociopravne konstrukcije (Dakić 2019: 86). Dakle, pravo na vodu je pravo na život, a uskraćivanje u pravima na zdravlje predstavlja ugrožavanje života građana Bosne i Hercegovine. Bez zaštite prava na život teško je govoriti o zaštiti ostalih prava. Pošto je pravo na život urođeno, ono treba da bude dato samo po osnovu egzistencije ljudskim bićima, bez obzira na njihov društveni ili pravni status (Dakić 2019: 86).

Lišenje života može biti zakonito, nezakonito i samovoljno. U članu II/3 Ustava BiH navedena su sva prava od kojih je pravo na život prvo pravo koje garantuje ovaj ustav. Pravo na život garantovano je i Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine u Glavi II član 2a). Prema Ustavu Republike Srpske (Glava II član 11): Život čovjeka je neprikosnoven. Objekt zaštite je čovjek, odnosno živo ljudsko biće od momenta rođenja do smrti, ali se krivičnopravna zaštita života kao osnovne ljudske vrijednosti u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, u nekim svojim segmentima, razlikuje od krivičnopravne zaštite u Krivičnom zakoniku Republike Srpske. Ustavna poveznica javnopravnih ljudskih prava i privatnog prava ličnosti je izostala, čime je eliminisana i mogućnost uvezivanja privatnopravnog i javnopravnog pojma ljudskog dostojanstva. Paradoksalno, ustavi entiteta su otišli dalje i pružaju više u tom smislu, ali nisu predvidjeli poseban postupak kojim bi se građanima omogućila zaštita, kao što je to previđeno odredbom o apelacionoj nadležnosti Ustavnog suda BiH iz člana VI/3b Ustava BiH (Rašević 2016: 18).

Država pravo na život ugrožava i svaki put kada povređuje pravo na privatni život građana, koje je garantovano članom 8. Konvencije kao „Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života“ sljedećim riječima: „1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i dopisivanja. 2. Javna vlast se neće miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira ili ekonomske dobrobiti zemlje, te radi sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.“

Svaki put kada kada je pravo na privatni život povrijeđeno, to uključuje pozitivne obaveze države da zaštiti to pravo. Član 8. Konvencije garantuje zaštitu je od proizvoljnog miješanja javne vlasti u privatni i porodični život, dom i dopisivanje (*Libert protiv Francuske*, st. 40–42), dok je pozitivna obaveza države da osigura poštovanje prava iz člana 8. čak i između privatnih stranaka (*Bărbulescu protiv Rumunije* [VV], st. 108–111. u pogledu postupaka privatnog poslodavca). Država stoga ima pozitivnu obavezu sadržanu u čl. 3. i 8. Konvencije propisati krivičnopravne odredbe kojima se efikasno kažnjava silovanje, te ih primjenjivati u praksi kroz efikasnu istragu i krivično gonjenje (*M. C. protiv Bugarske*). Djeca i ostale ranjiva lica posebno imaju pravo na efikasnu zaštitu (*X i Y protiv Holandije*, st. 23–24 i 27; *August protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [odl.]; *M. C. protiv Bugarske*).

Poimanje dostojanstva u svijetu prava nalaže prevođenje njegovih značenja: etičkih u pravna, preskriptivnih u deskriptivna i javnopravnih u privatnopravna. Može se reći da su osnovne vrijednosti zaštite ljudskih prava utvrđene kao „prirodna prava“ (tradicionalna ljudska prava, jer važe za sve ljude, u svim situacijama). Osnove ovih prava sadržane su u pravnoj regulativi svih sistema pozitivnog prava, tj. imaju značaj da su iznad „pisanog prava“ (Čiplić i dr. 2010: 771).

Uprkos njihovoj popularnosti u društvenim naukama i paradigmi rizika i straha, Beck i Furedi nude nam i generalizovani i redukovani pojam žrtva. Govore nešto o „idealnim tipovima“ u kasnoj modernosti, ali im takođe nedostaje specifičnost. U određivanju političke inicijative usmjerene ka zaštiti javnosti od ozbiljnih prijetnji – kao što su preventivna strategija borbe protiv terorizma – leksikon rizika ostaje dominantan gramatici (Mythen, McGowan 2017: 24). Svjetska zdravstvena organizacija zdravlje definiše kao stanje potpunog kako fizičkog tako i mentalnog i društvenog blagostanja, a ne kao odsustvo bolesti. Potrebno je naglasiti da postoje razne dimenzije koje čine zdravlje cjelokupnim, a u njih spadaju fizičko, mentalno, socijalno, duhovno, ali isto tako, i zdravlje u vezi sa okolinom i poslom (Muminović-Alić 2019: 29).

Posebno stanovište svodi se na etiku prava i obaveza zasnovanih na ljudskim pravima, što podrazumijeva odnos uzajamnih prava, s jedne i nosioca obaveza, s druge strane⁸⁶. Praktično, pravo na zdravstvenu zaštitu podrazumijeva obavezu državnih organa da obezbijede i sprovedu zaštitu zdravlja stanovništva (Čiplić i dr. 2010: 772).

U skladu sa Poglavljem III član 2. pod b) i član 3. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, područje zdravstva je u podijeljenim nadležnostima između federalne vlasti i kantona, s tim da federalna vlast ima pravo utvrđivati politiku i donositi zakone koji se tiču ove nadležnosti (član III 3. stav 3. Ustava FBiH); kantoni imaju pravo utvrđivati politiku i sprovođiti zakone (član III 3. stav 4. Ustava FBiH); u skladu sa potrebama, nadležnosti u području zdravstva ostvaruju se od kantona, koordinisano od federalne vlasti (član III 3. stav 1. Ustava FBiH), pri čemu federalna vlast uzima u obzir različite situacije u pojedinim kantonima i potrebu za fleksibilnošću u sprovođenju (član III 3. stav 3. Ustava FBiH).

Sistemske zakone koji regulišu područje zdravstva u Federaciji BiH su: Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁸⁷ i Zakon o zdravstvenom osiguranju⁸⁸. Međutim, ovo zakonodavstvo nije usklađeno sa evropskom pravnom tekovinom, a bez usklađivanja BiH ne može postati članica Evropske unije, jer se ovim pravima osigurava pravna sigurnost u vezi sa naknadom troškova prekogranične zdravstvene zaštite, odgovornosti država članica u vezi sa prekograničnom zdravstvenom zaštitom i saradnjom zdravstvenih sistema. Drugim riječima, dok pravo na zdravlje potencijalno obuhvata i pravo na javno zdravlje, to može da dovede do konflikata u ostvarivanju pojedinačnih prava, uključujući prava na fizički integritet, privatnost i slobodu kretanja.

Tokom izgradnje Evropske unije, ingerencije pojedinih institucija Unije, uključujući i Sud pravde Evropske unije, proširene su na brojne oblasti koje utiču na zdravstvenu zaštitu (Stošić Rabrenović 2016: 186). Prema članu II/4 Ustava Bosne i Hercegovine: „Sva lica u Bosni i Hercegovini će biti slobodna od diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno i društveno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, vlasništvo, rođenje ili drugi status.“ Nediskriminacija ili zabrana diskriminacije prema članu II/4 proizlazi iz osnovnog načela savremenog prava o ljudskim pravima – načela jednakosti – prema kojem su svi ljudi jednaki u pravima. Evropska konvencija je diskriminaciju zabranila članom 14, ali je u daljem razvoju učinjen veliki pomak tako što su članice potpisnice Konvencije i Savjeta Evrope 4. novembra 2000. godine donijele Protokol broj 12 o opštoj zabrani diskriminacije. Suštinska razlika ili specifičnost zabrane diskriminacije kao ljudskog, prava prema Konvenciji, ogleda se u tome što ovo pravo nema samostalnu egzistenciju, već je njegova primjena uvijek povezana sa primjenom nekog drugog prava ili njegovim kršenjem. Osim toga, ovim članom zabrana diskriminacije ograničena je samo na uživanje prava zagarantovanih ovom konvencijom, zbog čega je i donesen Protokol broj 12 uz Konvenciju⁸⁹.

Zaštita psihičkog i fizičkog integriteta najčešće se ustavima garantuje odredbom o zabrani mučenja (član II/3b) Ustava Bosne i Hercegovine), a ova obaveza proizlazi i prema članu 3. Konvencije. Pored toga, Bosna i Hercegovina je potpisala međunarodne sporazume iz oblasti obrazovanja koji obavezuju državu da sprovede određene obrazovne standarde u zemlji. Međunarodni standardi nalažu državama da radi realizacije ovog prava omoguće obavezno, besplatno i dostupno pod jednakim uslovima osnovno obrazovanje, dostupno i ako je moguće besplatno srednje

⁸⁶ U.N. Comm. on the Elimination of Discrimination Against Women, General Recommendation No. 30 on Women in Conflict Prevention, Conflict and Post-Conflict Situations, 74, 79, 81, U.N. Doc. CEDAW/C/GC/30 (Nov. 1, 2013) [hereinafter CEDAW General Recommendation No. 30].

⁸⁷ „Službene novine Federacije BiH“, br. 46/10 i 75/13.

⁸⁸ „Službene novine Federacije BiH“, br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11.

⁸⁹ U skladu sa ovim odredbama, Vlada Tuzlanskog kantona željela je zaustaviti diskriminaciju djece sa poteškoćama u razvoju, teškim oboljenjima i invaliditetom sa inicijativom za usvajanje zakona i osnivanje na nivou Federacije Bosne i Hercegovine posebnog Fonda solidarnosti za dijagnostiku i liječenje teških oboljenja kod djece.

obrazovanje, dostupno i ako je moguće besplatno više i visoko obrazovanje, te slobodu organizovanja privatnih škola pod uslovima propisanim zakonom i pod nadzorom javnih vlasti, te slobodu naučnog i nastavnog rada i autonomiju univerziteta. Osim toga, u Bosni i Hercegovini još uvijek postoje dvije škole pod jednim krovom, kao i škole koje pohađaju pripadnici samo jednog od bh. naroda, što je očigledno kršenje svih ljudskih prava i diskriminatorna politika koja se sprovodi u oblasti obrazovanja, te povreda Ustava Bosne i Hercegovine.

Zaštita na radu u vezi je sa zaštitom zdravlja i zaštitom psihofizičkih integriteta kao prava na život, a ova zaštita obezbijedena je u Bosni i Hercegovini kroz Zakon o zaštiti na radu Brčko Distrikta BiH, Zakonom o zaštiti na radu Republike Srpske i Zakonom o zaštiti na radu iz 1990. godine u Federaciji BiH⁹⁰. Uz to, u Bosni i Hercegovini je 2007. godine izvršena procjena uticaja Direktive Savjeta Evropske unije EC 1999/92 (Atex-137), koja se odnosi na minimalne uslove za unapređenje zaštite zdravlja radnika izloženih potencijalnom riziku od eksplozivnih atmosfera (petnaeste pojedinačne direktive u smislu člana 16. stav 1. Direktive 89/391/EEC) na Bosnu i Hercegovinu (Rakanović Radonjić 2016: 227).

ZAŠTITA ŽRTAVA SEKSUALNOG NASILJA U RATU

Seksualno nasilje povezano sa sukobom se obično definiše kao nasilje od strane oružanih organizacija tokom oružanog sukoba (Bastick, Grimm, Kunz 2007). Oružane organizacije uključuju i državne snage (vojske, politike, milicije koje sponzorise vlada) i nedržavne aktere (pobunjenike i milicije). Seksualno nasilje se odnosi na „progone, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja slične težine” (Koos 2017: 1935–1951). Osim toga, izraz naoružana grupa se odnosi na bilo koju državnu ili nedržavnu grupu, uključujući državne vojske, pobunjenike i milicije (Cohen, Green, Wood 2013: 1–13).

U ratu u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine mnoge žrtve su u „logorima“ silovane do smrti ili „do rađanja pripadnika boljeg naroda“⁹¹. Silovanje se koristilo i kao sredstvo za sprovođenje strategije etničkog čišćenja, te povećanje međuetničke mržnje (Čaćić-Kumpes 1992: 102). Većina silovanja izvršena je u „logorima“ ili na linijama sukoba različitih vojnih i paravojnih formacija, dok su većina presuđenih ratnih zločinaca prema presudama Međunarodnog krivičnog suda za zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji od 1991. godine bili državljani Bosne i Hercegovine. Ostali ratni zločinci došli su kao „dobrovoljci“. Većina žrtava bile su žene (Haynes, Cahn, Aolain 2012: 197).

Žrtve seksualnog nasilja u oružanom konfliktu prema međunarodnom pravu najčešće su žrtve ratnog zločina, zločina protiv čovječnosti, genocida, ali mogu biti i žrtve udruženog zločinačkog poduhvata ili mučenja ili trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije i sl.⁹² Međutim, ne mogu se zaobići odredbe Rimskog statuta i nekih drugih međunarodnih dokumenata koja državama nalažu izmjenu definicije „silovanja u ratu“ na način da za utvrđivanje odgovornosti za izvršeno seksualno nasilje u ratu, kao i kod trgovine ljudima, nije neophodno dokazivati „silu“. Žrtve seksualnog nasilja u oružanom konfliktu trpe višestruku primarnu viktimizaciju i biva im ugroženo ne samo pravo na život,

⁹⁰ U Bosni i Hercegovini su registrovane 133 javne ustanove zdravstvene zaštite, od kojih 69 ustanova u Republici Srpskoj, 62 u Federaciji Bosne i Hercegovine i dvije u Brčko Distriktu (prema podacima Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske i Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH). Socijalne radnike zapošljava 27 od 133 ustanove zdravstvene zaštite u BiH. O broju socijalnih radnika zaposlenih u ustanovama zdravstvene zaštite ne vode se evidencije u nadležnim entitetskim ministarstvima, niti u entitetskim institutima za zaštitu zdravlja – zavodima za zaštitu zdravlja.

⁹¹ Mnoge žrtve nisu tražile ni neophodnu medicinsku podršku, jer se i dalje suočavaju sa stigmom koja ih sprečava da traže rehabilitaciju. Uz to, društvena stigma mnogim preživjelim otežava da govore o svojoj traumi. Ratno seksualno nasilje ne pogađa samo preživjele i njihove porodice, nego i cijelo društvo.

⁹² Vidi U.N. Action Against Sexual Violence in Conflict, Analytical & Conceptual Framing of Conflict-Related Sexual Violence 1 (2011), available at <http://www.pakresponse.info/LinkClick.aspx?fileticket=QMSWiCA4rUw%3D&tabid=71&mid=433>, archived at <http://perma.cc/D97Z-YJDC>.

već i zdravlje (zaštita psihofizičkog integriteta) i nerijetko i reproduktivna prava, što je povreda člana 3. Konvencije ili mučenje. Pored toga, seksualno nasilje je i povreda dostojanstva i morala, ali i slobode izbora u sferi seksualnosti (Mythen, McGowan 2017: 24), zbog čega mora na taj način i biti definisano od strane zakonodavca. Iako je bilo opipljivog napretka u ovim oblastima, prodori su takođe napravljeni u nepredviđenim srodnim područjima, kao što su svjedočenje, traume i posredovana patnja (Howie 2012; McGarry, Walklate 2015).

Ujedinjene nacije, na primjer, uključuju u svoju definiciju svako seksualno nasilje koje je direktno ili indirektno povezano sa sukobom, uključujući seksualno nasilje povezano sa klimom nekažnjivosti za počinioce (Ujedinjene nacije 2019: 3). Međutim, ograničavanje pojma „u vezi sa sukobom“ na „učinjeno od strane vojnika u ratu“ ne predstavlja svako seksualno nasilje koje bi se razumno moglo smatrati povezanim sa sukobom (Nordås, Cohen 2021: 195). Direktna odgovornost podrazumijeva svakog optuženog koji je planirao, podsticao, počinio, naredio, pomagao ili podržavao izvršenje zločina iz nadležnosti statuta. Tekstovi člana 7(1) Statuta Haškog tribunala i člana 6(1) Statuta Tribunala za Ruandu su tradicionalni prikazi direktne odgovornosti i predviđaju osudu lica koji su počinili, pomagali ili podržavali, podsticali ili planirali seksualno nasilje.

U kontekstu postupanja sa seksualnim nasiljem kao terorizmom, pretresno vijeće Haškog tribunala primijetilo je da dokazi pokazuju da je „seksualno nasilje bilo masovno počinjeno nad civilnim stanovništvom u atmosferi u kojoj je prevladalo nasilje, ugnjetavanje i bezakonje.“⁹³ Savjet bezbjednosti je utvrdio da je endemska upotreba silovanja u ratu za vojnu prednost – koja je prvenstveno ciljana protiv žena i djevojaka – vojna taktika koja predstavlja prijetnju globalnom miru i sigurnosti (Benshoof 2014: 146). Iskustvo seksualnog nasilja duboko oslabljuje svoje žrtve; uništava fizičko i mentalno zdravlje, briše porodične i zajedničke veze, čini dugoročnu stigmu i isključenost i povećava društvenu i ekonomsku nejednakost (Aolain, O'Rourke, Swaine 2015: 141).

Prema članu 2. Konvencije UN protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih ili drugih ponižavajućih tretmana i kažnjavanja iz 1985. godine, „svaka država članica Ujedinjenih naroda dužna je da preduzima zakonske, administrativne, sudske ili druge uspješne mjere kako bi spriječila izvršenje akata torture na teritoriji pod svojom jurisdikcijom“. CEDAW Komitet zahtijeva da država članica eksplicitno prizna i adekvatno zaštititi žene koje su bile civilne žrtve seksualnog nasilja tokom oružanog sukoba, i to kroz državni zakon i dodjelom finansijskih sredstava za adekvatne socijalne mjere, uključujući i zdravstveno osiguranje i smještaj, tako da su im prava i povlastice zagarantovane na teritoriji cijele teritorije države članice, i to na način koji je uporediv i koji se primjenjuje za vojne žrtve rata i raseljena lica, kako bi se spriječili dodatni oblici indirektno diskriminacije.⁹⁴

Šteta nanosena žrtvi izvršenjem krivičnog djela može biti materijalna i nematerijalna. Materijalna šteta se odnosi na finansijske ili novčane gubitke, kao što su medicinski, bolnički i pogrebni troškovi, gubitak budućih zarada i povlastica u vezi sa zaposlenim, neisplaćenim platama, kao i troškovima za štetu nanosenu imovini (Pavlović, Katić 2017: 90). S druge strane, proživljeno silovanje (i pobačeno, rođeno i odbačeno ili rođeno i prihvaćeno dijete) može biti razlog za nevraćanje razrušenim domovima ne bi li se negdje drugdje u zaborav potisnule slike poniženja, razaranja, ubijanja (Čačić-Kumpes 1992: 102).

CEDAW Komitet zahtijeva da država članica eksplicitno prizna i adekvatno zaštititi žene koje su bile civilne žrtve seksualnog nasilja tokom oružanog sukoba, i to kroz državni zakon i dodjelom finansijskih sredstava za adekvatne socijalne mjere, uključujući i zdravstveno osiguranje i smještaj, tako da su im prava i povlastice zagarantovane na teritoriji cijele države članice, i to na način koji je uporediv i koji se primjenjuje za vojne žrtve rata i raseljena lica, kako bi se spriječili dodatni oblici indirektno diskriminacije⁹⁵. U tom smislu je preporuka da se osigura da žrtve seksualnog nasilja pretrpljenog za vrijeme oružanog sukoba od 1992. do 1995. godine dobiju status civilnih žrtava rata, te da se osmisli i implementira koherentna strategija na državnom nivou, kako bi se zaštitila ekonomska,

⁹³ Review of the sexual violence elements of the judgments of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia, the International criminal tribunal for Rwanda, and the special court for Sierra Leone in the light of Security council Resolution 1820, United Nations Department of Peacekeeping Operations, 2009, 60.

⁹⁴ CEDAW/C/BIH/CO/3, Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena, tačka 38.

⁹⁵ *Ibid.*

socijalna i kulturna prava žrtava seksualnog nasilja i članova njihovih porodica, kao i osiguralo učestvovanje žrtava seksualnog nasilja u svim procesima donošenja odluka koje se tiču njih.⁹⁶ Jedna zabrinutost je da države mogu koristiti krivično gonjenje kao smokvin list koji pokriva eksplicitno političku agendu, u kojoj selektivno krivično gonjenje služi ciljevima lidera „da prikupe politički legitimitet među ključnom domaćom publikom” (Nordås, Cohen 2021: 206).

CEDAW Komitet zahtijeva od države članice da osigura de fakto sudsku primjenjivost prava iz Konvencije UN protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih ili drugih ponižavajućih tretmana i kažnjavanja u svim domaćim sudovima i drugim mehanizmima (Pavlović, Katić 2017: 87). Nažalost, Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija je izrazio zabrinutost zbog nedostatka sredstava za okružne i kantonalne sudove u BiH koji procesuiraju slučajeve ratnih zločina i o nezadovoljavajućoj implementaciji zakona o zaštiti svjedoka na entitetskom nivou, te preporučio da BiH treba osigurati dovoljno sredstava i kadrova okružnim i kantonalnim sudovima koji sude ratne zločine i osigurati efikasnu primjenu državnog zakona, kao i entitetskih zakona o zaštiti svjedoka.⁹⁷ Tzv. krivičnopravni sistemi orijentisani na žrtvu su sistemi u kojima se efikasno vodi briga o pravima žrtve u okviru krivičnog postupka (od davanja novčane podrške potpora, pružanja besplatne pravne pomoći, emotivne i psihološke podrške, zaštite žrtve svjedoka od sekundarne viktimizacije do obazrivog postupanja svih učesnika) i zaštita njegovih prava pažljivo je izbalansirana s pravima okrivljenog u postupku⁹⁸ (Bezić, Šprem 2020: 606).

Zaštita svjedoka posebno je regulisana zakonima na državnom nivou, kao i entitetskim nivoima. To su zakoni o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka i Zakon o programu zaštite svjedoka⁹⁹. Zakoni o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka propisuju niži stepen zaštite, koji uključuje mjere psihološke podrške svjedoku, kao i zaštite identiteta i privatnosti putem različitih mjera, dok Zakon o programu zaštite svjedoka podrazumijeva fizičku zaštitu, sigurne kuće, promjenu identiteta i druge mjere kako bi se ublažili rizici do kojih može doći putem svjedočenja, u smislu retraumatizacije ili ugrožavanja svjedoka i njegove porodice. Psihološka podrška za žrtve seksualnog nasilja u ratu u Bosni i Hercegovini¹⁰⁰ (1992–1995) obezbijedena je samo sa one žrtve koje dobiju status „zaštićenog svjedoka“ i pristanu na aktivno učešće u progonu počinitelja ratnih zločina u toku krivičnog postupka, dok su za sve ostale žrtve seksualnog nasilja u ratu usluge psihološke podrške bile dostupne samo u ograničenom obimu ili kroz djelovanje nevladinih organizacija (Ibrahimfendić, Husić 2018: 11) od kojih su najveći broj žrtava psihološku podršku i ostvarile kroz djelovanje NVO „Medica Zenica“, „Viva žene“ iz Tuzle, Fondacije Udružene žene Banja Luka i Agencije za saradnju, edukaciju i razvoj (ACED)¹⁰¹.

Pored saosjećajne njege, žrtvama je potreban pristup na niz specifičnih zdravstvenih usluga od obučanih pružalaca usluga, uključujući: 1) psihološku podršku (i upućivanje na njegu mentalnog

⁹⁶ /C.12/BIH/CO/1, Zaključne napomene Komiteta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, tačka 41.

⁹⁷ CCPR/C/BIH/CO/1, Zaključne napomene Komiteta za ljudska prava, tačka 13.

⁹⁸ Pravosuđe u BiH je u protekloj deceniji procesuiralo 111 predmeta koji su uključivali optužbe o seksualnom nasilju počinjenom tokom oružanog sukoba. Sud BiH okončao je 36 predmeta te vrste, osudio 33 počinioca i oslobodio 12 lica, što predstavlja stopu od 73% osuđujućih presuda za optužbe seksualnog nasilja. Krajem 2013. godine potvrđene su optužnice u još 18 predmeta, iako su u tri predmeta optuženi u bjekstvu, a veliki broj ovih predmeta su još u fazi istrage.

⁹⁹ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 36/14.

¹⁰⁰ Prva multidisciplinarna mreža podrške uspostavljena je u Tuzlanskom kantonu 2007. godine, a prve institucionalne mreže podrške uspostavljene su u Zeničko-dobojskom kantonu 2011. godine, zatim u Srednjobosanskom kantonu 2012. i Unsko-sanskom kantonu 2013. godine, te u Banjoj Luci 2013. godine. Mreže podrške uspostavljene su uz finansijsku podršku Ambasade Velike Britanije u Hercegovačko-neretvanskom kantonu 2015, u Kantonu 10 2016, a u regiji Okružnog suda Istočno Sarajevo 2016. godine. Mreže podrške broje više od 250 članica nadležnih institucija i nevladinih organizacija/ udruženja u kantonima Federacije BiH, kao i u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu.

¹⁰¹ Rezultati istraživanja pokazuju da 70% ispitanica navodi da trauma koju su preživjele prije 20 godina i danas u potpunosti ili u određenoj mjeri utiče na njihovu porodicu, uključujući roditelje, supruga/partnera, djecu, te na socijalne i emocionalne odnose s drugim licima (Medica Zenica i medica mondiale, 2014).

zdravlja ako je potrebno); 2) hitnu kontracepciju; 3) liječenje i profilaksa polno prenosivih infekcija; 4) profilaksu HIV-a prema potrebi; 5) informacije o sigurnom pobačaju i 6) forenzički pregled (ako žena odluči da pokrene krivično gonjenje)¹⁰². Heterogenost u iskustvima žrtve i perspektivama treba uzeti u obzir kako bi se uvažile individualne razlike između žrtava i bolje prilagodili ovi instrumenti potrebama žrtve.

Skupština Brčko Distrikta BiH je na 29. redovnoj sjednici, održanoj 14. jula 2022. godine usvojila Zakon o civilnim žrtvama rata Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine¹⁰³. Ovim zakonom utvrđuje se status i prava civilnih žrtava rata i drugih lica s prebivalištem u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine i postupak za ostvarivanje prava pred nadležnim organom Distrikta. Civilnom žrtvom rata smatra se i lice koje je rođeno usljed ratnog silovanja i ratnog seksualnog zlostavljanja lica iz tačke a) člana 2. ovog zakona (lice kod kojeg je nastupilo trajno psihičko oštećenje usljed seksualnog zlostavljanja i silovanja, kao lice s posebnim statusom, kod kojeg se nastalo oštećenje ne utvrđuje procentom), čiji je status utvrđen u skladu s ovim zakonom. Pod članom uže porodice, u smislu stava 1. člana 3. ovog zakona, podrazumijeva se: a) bračni partner koji nije zasnovao drugi brak; b) djeca rođena u braku ili van njega, usvojena djeca ili pastorčad, za vrijeme školovanja, a najduže do navršene 27. godine života i djeca trajno nesposobna za privređivanje kod kojih je trajna nesposobnost nastupila prije 15. godine života; c) roditelji ili usvojitelji; d) očuh ili maćeha, ukoliko nema živih roditelja.

RESTITUCIJA, REHABILITACIJA, REPARACIJA I RESOCIJALIZACIJA ŽRTAVA SEKSUALNOG NASILJA U RATU U BOSNI I HERCEGOVINI (1992–1995)

Širom analizom navedenih međunarodnih pravnih dokumenata vidi se da su zdravlje i ljudsko blagostanje sinonimi, tj. podrazumijevaju zadovoljenje svih ljudskih potreba, pa država mora činiti sve da obezbijedi zagarantovana prava kroz stalno praćenje i stvaranje uslova za potpuno ostvarenje tog prava (Čiplić i dr. 2010: 273). Reparaciju treba da osigura država za djela ili propuste koji joj se mogu pripisati i kojima su prekršene njene obaveze u skladu sa međunarodnim pravom za zaštitu ljudskih prava ili međunarodnim humanitarnim pravom, odnosno fizička ili pravna osoba ili drugi subjekt koji je proglašen odgovornim za kršenja međunarodnog humanitarnog prava (Marin 2012: 74–76). U slučaju da strane koje su odgovorne za nanesenu štetu nisu u mogućnosti ili nisu voljne da ispune svoje obaveze, države treba da rade na uvođenju programa reparacije i pomoći žrtvama.¹⁰⁴

U Federaciji BiH regulisan je status „žena žrtva rata“, na osnovu kojeg dobijaju novčanu naknadu za štetu koju su pretrpjele. Međutim, ta pomoć je privremena i trajaeće dok država ima sredstava (Kapetanović 2019: 35).

Vlada Federacije BiH je na sjednici održanoj 2. juna 2022. godine, na prijedlog Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, utvrdila Nacrt zakona o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji BiH, koji je upućen Parlamentu Federacije BiH na razmatranje i usvajanje. Ovim zakonom utvrđuju se osnovni principi zaštite civilnih žrtava rata, pojam i status civilne žrtve rata, vrste prava, obim i uslovi pod kojima se ostvaruju ta prava, svrha isplate novčanih naknada za priznata prava, te postupak ostvarivanja i način finansiranja, kao i druga pitanja od značaja za zaštitu civilnih žrtava rata na teritoriji Federacije BiH. Zaštita civilnih žrtava rata je zajednička nadležnost Federacije BiH i kantona.

Prema definiciji utvrđenoj ovim zakonom, civilna žrtva rata je civilno lice kod kojeg je tokom rata ili neposredne ratne opasnosti, počev od 30. aprila 1991. do 14. februara 1996. godine, usljed ranjavanja ili nekog drugog oblika ratne torture, nastupilo oštećenje organizma, što uključuje i mentalno oštećenje ili značajno narušavanje zdravlja ili nestanak ili pogibiju tog lica. Status civilne žrtve rata priznaje se licu kod kojeg je nastupilo oštećenje organizma ili značajno narušavanje zdravlja od minimalno 20 odsto tjelesnog oštećenja usljed ratnih događaja, mučenja, nehumanog i

¹⁰² The World Health Organization (WHO), 2012.

¹⁰³ Objavljen u „Službenom glasniku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“, broj 24/22.

¹⁰⁴ Smjernica je usmjeravanje strategija i djelovanja Ujedinjenih nacija u oblasti reparacija za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobima, jun 2014, str. 5.

ponižavajućeg postupanja, nezakonitog kažnjavanja, protivpravnog lišavanja slobode i eksplozije zaostalog ratnog materijala nakon završetka rata, pod uslovom da je u momentu stradanja bila civil. Takođe, status civilne žrtve rata, između ostalog, ostvaruje i lice koje je tokom rata ili neposredne ratne opasnosti preživjelo seksualno zlostavljanje ili silovanje, pod uslovom da je u momentu događaja bilo civil – posebna kategorija civilnih žrtava rata, kao i dijete koje je rođeno iz čina ratnog silovanja – dijete posebne kategorije civilnih žrtava rata, te članovi porodice lica koje je poginulo ili nestalo.

Prema Zakonu o zaštiti civilnih žrtava rata Republike Srpske¹⁰⁵ civilnom žrtvom rata smatra se: 1) lice kod kojeg je nastupilo oštećenje organizma zlostavljanjem, silovanjem, odnosno lišavanjem slobode (zatvor, koncentracioni logor, internacija, prinudni rad) ili u zbjegu od strane neprijatelja zadobilo ranu, povredu, ozljedu i kod koga je nastupilo oštećenje organizma najmanje 60 odsto, kao i lice koje je pod navedenim okolnostima ubijeno, poginulo, umrlo ili nestalo; 2) lice koje je zadobilo oštećenje organizma najmanje 60 odsto, usljed ranjavanja ili povreda nastalih u vezi s ratnim operacijama, kao što su: bombardovanje, ulične borbe, zalutali metak minobacača i topovska granata i sl.; 3) lice koje je zadobilo oštećenje organizma najmanje 60 odsto usljed ranjavanja ili povreda nastalih od zaostalih vojnih materijala ili kao posljedica neprijateljskih diverzantskih akcija (član 2). Pravo po ovom zakonu, pod određenim uslovima, imaju i članovi porodice civilne žrtve rata ubijene, poginule, umrle ili nestale pod okolnostima iz člana 2. ovog zakona i članovi porodice umrlog lica kojem je bilo priznato svojstvo civilne žrtve rata u smislu člana 2. ovog zakona. Civilne žrtve rata imaju određena prava po ovom zakonu i za članove svoje porodice. Članovima porodice, u smislu ovog zakona, smatraju se: bračni drug, djeca (rođena u braku ili van braka, usvojena ili pastorčad) i roditelji.

Zakonom o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske¹⁰⁶ uređuju se uslovi i postupak za priznavanje statusa i prava žrtava ratne torture kao posebne kategorije civilnih žrtava rata, prava po osnovu utvrđenog statusa i način njihovog ostvarivanja, način obezbjeđivanja sredstava za ostvarivanje tih prava, te druga pitanja od značaja za priznavanje statusa i prava po ovom zakonu. Prema obliku torture, žrtva torture u smislu ovog zakona je: 1) lice koje je nezakonito bilo lišeno slobode, zatvoreno ili mu je bila ograničena sloboda kretanja u bilo kojem zatvorenom ili otvorenom prostoru koji je služio za tu svrhu – logor, zatvor, sabirni centar, kućni zatvor, te druga mjesta zatvaranja, 2) lice nad kojim je protiv njegove volje izvršeno silovanje ili bilo koji oblik seksualnog zlostavljanja, 3) lice koje je bilo izloženo kojem drugom obliku torture u skladu sa članom 3. ovog zakona. Žrtvi seksualnog nasilja obezbijediće se pravo na podsticaj za zapošljavanje i samozapošljavanje u skladu sa posebnim programima Vlade kojim se obezbjeđuje zapošljavanje i samozapošljavanje nezaposlenih lica.

Konvencija o pravima lica s invaliditetom (engl. Convention on the Rights of Persons with Disabilities) je prvi obavezujući međunarodni instrument o osnovnim ljudskim pravima lica s invaliditetom čija svrha je „afirmisanje, zaštita i osiguravanje punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svih lica s invaliditetom, te afirmisanje i poštovanje njihovog urođenog dostojanstva“¹⁰⁷. Države potpisnice obavezuju se osigurati puno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za lica s invaliditetom bez diskriminacije na osnovu invaliditeta: (a) prihvatiti zakonodavne, upravne i druge mjere za sprovođenje prava priznatih ovom konvencijom; (b) preduzeti sve odgovarajuće mjere, uključujući zakonodavne, za izmjenu ili ukidanje postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju lica s invaliditetom; (c) uzeti u obzir zaštitu i promovisanje ljudskih prava lica s invaliditetom u svim politikama i programima; (d) suzdržati se od uključivanja u bilo koji postupak ili praksu koji su protivrječni ovoj konvenciji, te osigurati da javne vlasti i institucije djeluju u skladu s ovom konvencijom; (e) preduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se uklonila diskriminacija na osnovu invaliditeta od bilo kojeg lica, organizacije ili privatnog preduzeća; (f) sprovesti ili promovisati istraživanje i razvoj univerzalno

¹⁰⁵ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 25/93, 32/94, 37/07, 60/07, 111/09 i 118/09.

¹⁰⁶ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 90/18.

¹⁰⁷ Zanimljiva je informacija kako je Konvencija o pravima lica s invaliditetom najbrže sklopljen ugovor o ljudskim pravima – o njoj se pregovaralo tokom osam sastanaka od 2002. do 2006. godine, a usvojena je 13. decembra 2006. godine s rezolucijom A/RES/61/106.

oblikovane robe, usluga, opreme i prostora, kako je definisano članom 2. ove konvencije, a koje bi iziskivale minimalno prilagođavanje i najmanje troškove, kako bi se udovoljilo specifičnim potrebama lica s invaliditetom, promovisala njihova dostupnost i korištenje, te promovisalo univerzalno oblikovanje u izradi standarda i smjernica; (g) sprovesti ili promovisati istraživanje i razvoj, te promovisati dostupnost i upotrebu novih tehnologija, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije, pomagala za kretanje, uređaja i tehnologija koje su pogodne za lica s invaliditetom, dajući prednost tehnologijama izrađenim po pristupačnim cijenama; (h) pružati licima s invaliditetom dostupne informacije o pomagalima za kretanje, uređajima i pomoćnim tehnologijama, uključujući nove tehnologije, kao i druge oblike pomoći, službe pomoći, opremu i prostore; (i) promovisati obuku stručnjaka i osoblja koje radi s licima s invaliditetom u području prava priznatih ovom konvencijom, kako bi što bolje pružali pomoć i usluge zagarantovane spomenutim pravima.

Prilikom izrade i sprovođenja zakonskih propisa i politike za sprovođenje Konvencije o pravima lica s invaliditetom, kao i u drugim procesima donošenja odluka u vezi sa licima s invaliditetom, države potpisnice će se redovno konsultovati i aktivno uključiti lica s invaliditetom, uključujući djecu s invaliditetom, preko organizacija koje ih predstavljaju. U slučaju široko rasprostranjenih kršenja ljudskih prava, odnosno ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava, uključujući seksualno nasilje povezano sa sukobima, programi reparacije putem administrativnih odluka mogu se pokazati inkluzivnijim i pristupačnijim od sudova. Programi ove vrste zasnivaju se na: 1) priznavanju pretrpljene štete, 2) bez obaveze utvrđivanja odgovornosti počinitelaca za tu štetu sudskim putem.

Ujedinjene nacije ne mogu podržati mirovne sporazume koji onemogućavaju pristup pravnim lijekovima ili programima reparacije putem administrativnih odluka za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobima i drugih teških kršenja međunarodnog prava za zaštitu ljudskih prava, te ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava¹⁰⁸. Kolektivnim reparacijama mogu se nadopuniti individualne reparacije. Međutim, ovaj oblik reparacija ima drugačiju svrhu. Kao takve, kolektivne reparacije nisu zamjena za individualne reparacije¹⁰⁹. Nematerijalna moralna šteta odnosi se na svaki drugi nefinansijski ili nenovčani gubitak, npr. duševnu patnju, gubitak ugleda ili časti, bol i patnju, neugodnosti, gubitak životne radosti, gubitak društvenog života i gubitak partnera – prijatelja (Pavlović, Katić 2017: 90). Međutim, u Bosni i Hercegovini nema posebnog zakona kojim bi uredio pravnu zaštitu žrtava seksualnog nasilja u oružanom konfliktu u Bosni i Hercegovini, kao ni zakona o naknadi štete za žrtve torture, niti zakona o naknadi štete za žrtve krivičnih djela. Na taj način, žrtve rata zaštitu od države ostvaruju kroz minimum prava propisanih zakonima o vojnim i civilnim žrtvama rata, iako su Rezolucija Ujedinjenih naroda „Žene, mir i sigurnost“¹¹⁰ i Istanbulska konvencija nalagale posebnu zaštitu žena i djevojčica žrtava grubog kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

Rezultati istraživanja upućuju na to da je socijalni rad u sistemu zdravstvene zaštite zanemarena djelatnost, te da sami socijalni radnici ne uvode nove usluge kojima bi doprinijeli u ostvarivanju zdravlja pacijenata, kao stanja fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da socijalni radnici zaposleni u zdravstvenom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine ne obavljaju u dovoljnoj mjeri ni radne zadatke koji su predviđeni u sistematizacijama radnih mjesta, što dodatno uprošćava i degradira socijalni rad kao profesiju (Rakanović Radonjić 2016: 233). To bi trebalo obuhvatiti rodno osjetljive treninge, kao i treninge informisanosti o traumi za pružaoce usluga kako bi se osiguralo da je sprovođenje bilo koje usluge od strane javne ustanove reflektujuće i da poštuje specifične potrebe preživjelih. Međutim, danas taj povlašteni pristup nije podjednako implementiran u svih deset kantona Federacije BiH. Zatim, u kantonima koji su

¹⁰⁸ Smjernica je usmjeravanje strategija i djelovanja Ujedinjenih nacija u oblasti reparacija za žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobima, jun 2014, str. 7.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija, kao tijelo odgovorno za međunarodni mir i sigurnost, usvojilo je 31. oktobra 2000. godine Rezoluciju 1325 „Žene, mir i sigurnost“. Rezolucija 1325 je prva Rezolucija Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija, koja se konkretno bavi uticajem rata na žene i djevojčice i ženskim doprinosom rješavanju konflikta i održivom miru. Naročito značaj Rezolucije 1325 je u tome što poziva na povećanje učešća žena u procesima donošenja odluka, sprečavanju konflikata, postkonfliktnim procesima, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama. Rezolucija ukazuje i na posebne potrebe žena i djevojčica u toku ratnih sukoba, potrebu njihove zaštite, te sprečavanje i kažnjavanje seksualnog i svakog drugog nasilja nad ženama.

implementirali ovu obavezu, neke žrtve su prijavile slučajeve zlostavljanja i ponižavanja od pružalaca usluga.

Ponavljamo pozive Komiteta protiv torture UN da se uspostave „efikasne reparacione šeme na državnom nivou kako bi se žrtvama ratnih zločina, uključujući i seksualno nasilje” i pruže svi mogući oblici pomoći, a naročito putem usvajanja odgovarajućih zakona. Takvi bi zakoni pružili sveobuhvatna načela, proglasili specifična prava i osigurali pristup zdravstvenim, psihološkim, ekonomskim i pravnim uslugama za preživjele, bez obzira na etničku pripadnost ili mjesto prebivališta¹¹¹.

Međutim, postoji opasnost da države mogu ukloniti razliku između reparacija i obaveza iz ugovora o socijalnim i ekonomskim pravima. Isto tako, države su i dalje vezane ugovornim obavezama, bez obzira na to da li te obaveze zahtijevaju reparacije (Aolain, O’Rourke, Swaine 2015: 136). Za neke žene, njihova jedina šansa za reparacije mogu biti kroz takve administrativne građanske procese, jer ih strah i retraumatizacija sprečavaju da traže reparacije od pojedinačnih počinitelja kao dio krivičnog procesa. Zbog toga bi ovim ženama trebalo omogućiti ostvarivanje reparacije putem medijacije, bez suočavanja sa počiniocima ratnih zločina.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Sve žrtve torture bi trebalo da imaju pristup najvećem iznosu koji je dostupan civilnim žrtvama rata. Pored toga, neophodno je obezbijediti finansijske i kadrovske resurse kako bi se žrtvama osigurala kvalitetne, rodno osjetljive usluge zdravstvene zaštite, psihološka i pravna pomoć, zaštita svjedoka, mjere ekonomskog osnaživanja, te pravovremeni i dosljedan pristup kompenzaciji za pretrpljene strahote.

Prema svim žrtvama, uključujući žrtve seksualnog nasilja povezanog sa sukobima, mora se postupati ljudski i poštovati njihovo dostojanstvo i ljudska prava, izbjegavajući dodatnu štetu i traumatizaciju žrtava u svim situacijama. Ostvarivanje prava na pravni lijek i reparaciju treba osigurati bez diskriminacije na osnovu pola, rodnog identiteta, etničke pripadnosti, rase, starosne dobi, političkih ubjeđenja, statusa u društvu, bračnog stanja, seksualne orijentacije, nacionalnosti i vjerske pripadnosti, invaliditeta ili nekog drugog statusa, imajući u vidu odgovarajuće definicije i načela.

Bosna i Hercegovina bi mogla formirati i sudove časti radi ostvarenja reparacija za žrtve seksualnog nasilja u ratu u svim slučajevima kada žrtve nisu voljne da učestvuju u progonu ratnih zločinaca. U ovim sudovima bi putem medijacije, kao modela za ostvarivanje restorativne pravde, trebalo postići naknadu štete od počinioca zločina.

Literatura:

Aolain, F. N., O’Rourke, C., Swaine, A. (2015). „Transforming Reparations for Conflict-Related Sexual Violence: Principles and Practice“, *Transforming Reparations for Conflict-Related Sexual Violence. Harvard Human Rights Journal*, vol. 28, 97–146.

Bartels, S., Kelly, J., Scott, J., Leaning, J., Mukwege, D., Joyce, N., Michael VanRooyen, M. (2012). „Militarized Sexual Violence in South Kivu“, Democratic Republic of Congo. *Journal of Interpersonal Violence*, 28, n.2, 340–358.

Bastick, M., Grimm, K., Kunz, R. (2007). „Sexual violence in armed conflict: global overview and implications for the security sector 11“, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces ed., available at http://www.dcaf.ch/content/download/35405/526027/file/sexualviolence_conflict_full.pdf, archived at <http://perma.cc/Y8TA-BCYC>.

Benshoof, J. (2014). „The Other Red Line: The Use of Rape as an Unlawful Tactic of Warfare“, Global Justice Center, New York: Global Policy Volume 5, Issue 2, 146–158.

Bezić, R., Šprem, P. (2020). „Zaštita žrtava u kaznenom postupku – praktična implementacija Direktive 2012/29/EU“, Zagreb: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, vol. 27, broj 2, str. 603–635.

¹¹¹ UN Komitet protiv torture, Zaključna zapažanja u šestom periodičnom izvještaju BiH, CAT / C / BiH / CO / 2-5, st. 19 (a).

- Cohen, D. K., Green, A. H., Wood, E. J. (2013). „Wartime Sexual Violence Misconceptions, Implications, and Ways Forward“, United States Institute of Peace, www.usip.org.
- Cohen, D. K., Nordås, R. (2012). „Sexual Violence in African Armed Conflicts: Introducing the SVAC-Africa Dataset“, 1989–2009. Unpublished working paper.
- Čačić-Kumpes, J. (1992). „Etničnost, rat i silovanje“. *Migracijske teme*, 8(1992) 2, 95–104.
- Čiplić, S., Đuričić, M., Bulatović, I., Spasojević, D. (2010). „Ljudska prava i medicina“, Beograd: *Vojnosanitetski pregled*, volumen 67, Broj 9.
- Dakić, D. (2019). „Početak zaštite prava na život prema univerzalnim izvorima međunarodnog prava“. Istočno Sarajevo: *Arhiv za pravne i društvene nauke*, volumen 1, 1.
- Fionnuala D., Ni Aoláin, O'Rourke, C., Aisling Swaine, A. (2015). „Transforming Reparations for Conflict-Related Sexual Violence: Principles and Practice“, *Transforming Reparations for Conflict-Related Sexual Violence, Harvard Human Rights Journal*, vol. 28, 97–146.
- Haynes, D. F., Cahn, N., Fionnuala, D., Ni Aoláin, F. (2012). „Women in the Post-Conflict Process: Reviewing the Impact of Recent U.N.“, *Actions in Achieving Gender Centrality*, 11 *Santa Clara Journal of International Law*, 189, 189–217.
- Ibrahimfendić, T., Husić, S. (2018). „Psihosocijalna podrška i pomoć preživjelim žrtvama i svjedocima“, Zenica: U. G. „Vive Žene“ Tuzla i U. G. Medica, Fondacije Udružene žene Banja Luka i Agencije za saradnju, edukaciju i razvoj ACED Banja Luka.
- Kapetanović, D. (2019). „Razumijevanje ratne traume silovanja kod žena iz fenomenološke perspektive“, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Koos, C. (2017). „Sexual violence in armed conflicts: research progress and remaining gaps, *Erschienen*“, *Third World Quarterly*, 38, 9-S, 1935–1951 <https://dx.doi.org/10.1080/01436597.2017.1322461>.
- Marin, R.R. (2012). „Reparations for Conflict-Related Sexual and Reproductive Violence: A Decalogue“, 19 *WM. & Mary J. Women & L.* 69, 74–76.
- McGarry, R., Walklate, S. (2015). „Victims: Trauma, testimony and justice“, Taylor & Francis, M06 5
- Muminović-Alić, F. (2019). „Značaj socijalne podrške za zdravlje ljudi“. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Mythen, G., McGowan, W. (2017). „Cultural Victimology Revisited: Synergies of Risk, Fear and Resilience, *Cultural Victimology: Are We All Victims Now*“. COREs.
- Nordås, R., Cohen, D.K. (2021). „Conflict-Related Sexual Violence“. *Annu. Rev. Political Sci.*, 24, 193–211.
- Pavlović, Z., Katić, M. M. (2017). „Kompenzacija i integralna reparacija žrtvama silovanja kao djela u osnovi krivičnog djela zločina protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini“, Beograd: *Vojno delo*, 3, 86–98.
- Rakanović Radonjić, A. (2016). „Socijalni rad u sistemima zdravstvene zaštite“. Banja Luka: *Politeia*, 11, 220–234.
- Rašević, Ž. (2016). „Ustavna zaštita ljudskog dostojanstva u Bosni i Hercegovini“. Zenica: *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, broj 15, 9–29.
- Serdarević, N., Jugo, A., „Socijalna i ekonomska prava preživjelih seksualnog nasilja tokom rata u Bosni i Hercegovini“, *Preporuke i izazovi*, Sarajevo: *UN Women, UNFPA, UNDP*.
- Stošić, S., Rabrenović, M. (2016). „Zdravstveno osiguranje i prava pacijenata u zemljama Evropske unije“. Beograd: *Strani pravni život*, 2016, broj 2, 185–197.
- Swiss, S., Giller, J. (1993). „Rape as a Crime of War: A Medical Perspective“, *Journal of the American Medical Association* 270, no. 5, 612–615.
- U.N. Secretary-General, Conflict-Related Sexual Violence: Rep. of the Secretary-General, U.N. Doc. A/66/657-S/2012/33 (Jan. 13, 2012) (discussing implementation of United Nations initiatives and providing information on continuing violations); U.N. Dep't of Econ. and Soc. Affairs Div. for the Advancement of Women, Sexual Violence and Armed Conflict: United Nations Response, WOMEN2000 (Apr. 1998), available at <http://www.un.org/womenwatch/daw/public/cover.pdf>, archived at <http://perma.cc/ZD6U-C9BA>.

PROTECTION OF THE RIGHT TO HEALTH AND EDUCATION OF VICTIMS OF SEXUAL VIOLENCE IN WAR

Abstract: *The adoption of the United Nations Secretary-General's Guidelines on Reparations for Conflict-Related Sexual Violence (2014) represents an addition to the existing normative developments in the field of gender-sensitive reparations. Despite this progressive normative progress, there remain conceptual gaps in the legal and political framework for reparations that address conflict-related sexual violence and, consequently, ongoing challenges in implementing gender-sensitive reparations. Challenges include the exclusion of women from legal remedies due to bias in creation and implementation of reparations regimes. Transformative reparations address the immediate reparative needs of survivors of sexual abuse, taking into account social and economic barriers to full equality for women in many societies. These reparations go beyond the immediacy of sexual violence, encompassing equality, justice and the longitudinal needs of those who have experienced sexual abuse. For this purpose, appropriate principles of reparations for conflict-related sexual violence are proposed. In this paper, the authors place special emphasis on the current problems of protection of the right to health and education of victims of sexual violence in war. Restitution, rehabilitation, reparation and resocialization of victims of sexual violence in the war in Bosnia and Herzegovina (1992-1995) are also presented. This is based on the fact that the passage of time has not healed the wounds of war, including the long-term psychological, physical, economic and social consequences of sexual violence in war for survivors and their families. Many victims still suffer from trauma associated with wartime sexual violence, which has significant consequences and is difficult to overcome. Most survivors also suffer from post-traumatic stress disorder associated with various psychological conditions. In the final part, some legal solutions for achieving reparation for victims of sexual violence in the war in Bosnia and Herzegovina are problematized, and specific proposals de lege ferenda are presented.*

Key words: *victims, sexual violence, restitution, reparation, health.*